

b. 394. (25) *Various events in Zululand during the stay of the amangwane K/3/21* *K13/21* *7/4/21*
AM/3/21. F. Vialazi. $\frac{1}{8}$

15

1. Amangwane.

Amangwane lana ekhe emangwananeni. Inkosi yabo uMatiwane wase ezala uZikhali. Kuthena kubusa uZikhali amangwane alwa na besutu. Ase ayehlulwa amangwane ase esehla amangwane ebeka kwazulu kwa ngwane ebeka kwazulu kwa baleka amadoda namakhosikazi. Kodwa wasala omunye umntwana wenkosi. Kuthena uma amangwane afike kwazulu ase yakhonza ekosini busa uCetshwayo ngaleso sikhathi kwazulu.

Kuthena uZikhali akavuma ukuyo kwazulu yena kwase kuthi uHlati okanye no Zikhali wabaleka yena waya kwa Zulu. UHlati wathi ngoku fika kwakhe kwazulu wase ufela khona naye waye esencane khona ukufa

2. uHlati. Hlati lona waye ganoe uMbangwa wakwa Shabalala segana u Mbangwa esegana khona kwazulu papho. Uthena uma esegana waye segana induna yase njekini okwenza uHlathi abaleke ashiye umfowabo yingoba kwathi abasutu uma befumana uBongwa bamungwaza amanxeba amaningi kodwa noko wasinda akazange afe. Usebaleka uHlathi ehamba naba ningi abantu kuthiwa uMbangwa waye cashile ehlatini abeSuthu bamuvusa bathi, "Mfumakazi kuyewu" Besho ukuthi nanso inkosikazi yewuka vimbani base bemu hlaba amanxeba. Kuthena abanye bethi

3. maka bulawe afe abanye abavuma ukuba amaka bulawe. Kuthena induna yabesutu yamuthanda uMbangwa. Isithi induna ka Mahola maka basobe uMbangwa ahambe naye aye emuva ekhaya. Isimunika no muthi woku mithoba amanxeba. Useze uyasinda uMbangwa. Kuthena kusenjalo impi isalwa wanyamalala uMbangwa usebaleka useze ufika kwelakubo futhi. uHlathi ka Matiwana usethokoza uzisa ukuthi uMbangwa kwa kuthiwa sewafa. Kodwa khona kunjalo akaye kanga uHlathi ukufuna umukakhe.

4. Usetshena umfowabo uZikhali ukuthi asibaleke usengaba uZikali usesho ukuthi yena wofela kulo leli. Neziya izwe lakubo usehamba uHlathi nabaningi abantu useqonda kwa Zulu. Uthena uma efika khona usekhonza. Inkosi usemungiyela. Kuthiwa waye seshaywa uvalo njalo lapho uHlathi uthena noma ethi uyadla ukudla kwamu hudisa waye usefa njalo lapho. Ukuhamba nuka Hlathi e okhonza kwazulu kwasuka isililo esikhulu kuba fowabo nabanye nesigodlo sakhola ngoba waye yiqawe kuthiwa ngayo bethi impi ya Mangwane nabe Sutu wahlabana ngamadoda amahl nu. Into eyenza uHlathi abaleke yingoba uMbangwa akamange esavuma ukuhlala ezweni lakubo.

Phoke nomfowabo wamunika ab ntu ukuba bahambe naye.

5. Wamunika iduna uZondla ka Mushengu usehambake. Kuthena una esefile kwaZulu u Hlathi sekuthiwa abakubo/^{ma}ba konze ku Mqundane wenkosi umfowabo ka Cetshwayo. Kuthena kunjalo waye segana u Mbangwa usegana u Mhlomula induna ka Mqundane. Umqundane waye se njikini akhokhona waye nama khosikazi amaningi impela uMqundane amashumi amathathu. Kula makhosikazi kwaku khona uDithombi umzala ka Cetshwayo. Kwakunga wakwa Hlabisa uSithombi. Kuthena ukuba uMqundane aganwe ba umethi ka mathivane manjena umuzi wakhe kwavuma besala. Manjena uSithombi uyena owaye yinkosikazi ka Mqundane.
6. Sekuthi ngenxa ka Methi akasayi naki ikosikazi yakhe uSithombi. Useshiya nomuzi wakhe wase njikini usethuku thela u Sithombi namanye amakosikazi ka Mhlomula ngoba phela nawo uMhlomula wathi anga ganwa Ubanwa akabe esawazi. Kodwa yena akawu phumanga owakhe umuzi. Ngenxa ka Mbangwa. Kuthena amadoda ebizwe kumukhulu amakhosikazi asalelwa wodwa. Usebaleka uMbangwa kuthena ukuba afike uMhlomula usehamba eyofuna ena uMbangwa usephuma umuzi wakhe. Use hamba uSithombi eya enkosini uCetshwayo usecela ukuthi kuhle abulawe uMqundane ngoba uvuna uMhlomula futhi naye uselahle umuzi wakhe wase njikini waphuma omnye noka Mathiwane. Nenduna yakhe umhlomula wenza sonaleso. Inkosi eCetshwayo ayizange ivume kuloko kodwa kwathi ngokuphindelela kwamakhosikazi kuyona, yaze wathumela ingijimi eziningi impela kuyena umfowabo ukuthi kuhle apindele muzini wakhe eNjikini naye futhi uMhlomula aphindele khona emuzini wakhe Ngokwe hlulwa ithando akazange avume uMqundane bene nduna yakhe uMhlomula ukuphindela eNjikini noma babe thembisa ukulalela izivi lenkosi kodwa kwathi emva konya wesit athu yavuma kumubulala uMqundane. Isithumela isigijimi sokugcina inkosi ikubika ukuthi isizomuthemela impi manjena uthena uma ezwe loku uMqundane usebikela induna yakhe uMhlomula. Sebelungiselela ukubaleka bayokhonza eMngwaneni. Usesuka kuqala uMhlomula naye uMbangwa kuthena ukuba izwe loku uCetshwayo usephuthumisa impi ukuyovumezela. Kuthena emini kwazwa kala izwandaba likhala. Izwandaba inkomo eyayi ngaboshelwa buntwaneni. Bayo ke ife, yayi ngaka ngendlu zazi ningi impela kuthi uma kuza impi kuzwakale ngazo lezonkabi izwandaba lakhala injikini labulla langena esibayeni lazungeza umuzi.

Aphuma wonke amakhosikazi akhala isililo esikhulu sika
Mqundane wenkosi kuthena uvimba indodana yakhe uMqundane yakwa
Sithombi ithi iphuthuma ukuyo hlebela uyise lendaba kwavumabesala
njahlangana nezi ndloli izihamba nempi. Kuthena ukuba zimbone
sezimu dumela uVimba. ^{Kuthena} ~~Kuthena~~ ukuba kunjalo wezwa uMqundane usephuma
seyi dumelana eyezi nhlozi naye uMqundane no Vimba. Seze hlulwa
izinhlozi ukufa kwazo lapho izihlozi usemutshena uVimba umhlola
owenzekilele ekhaya eNjini. Uze uhlala phansi emzowa ~~umhlola~~
mango uMqandane uthena esuka lapho waye endlula icansi abelele kulo
10 usebona umuthi ngaphansi/ usethi kanti ngifanjena ngibulawa uwena
mithi ungifakela umuthi ukuba ngehlukane nomuzi wami ngihambe naye
usethi kuhle niphume nonke sifele esibayeni. Usephuma uMqundane
noVimba naye belu nka Mathiwane. Bephuma behlomile uVimba noyise
kwakusebusuku kuthena uma isiza impi wabonakala uMqundane wathi kuka
Mathiwane. Phinda endlini awuwe sabi yini umukhonto usethi ndaba
nguyawe saba. Seyi ngena belu impi. Isizu ngeza umuzi ka
Mqundane isihlangane nezi dumba zezi nhlozi. Isithuku thela iphelela
usezwa kala uMqundane n Vimba isidumelana kuthiwa uVimba
11 washesha ukwahlul ka wafa noko nama doda amathathu. Uyise umqundane
kuthiwa baze bathi mubanbeni ngezandla nimuconce amehlonimu sike
namasende ukuze afe. Kwase kulele ucaca phansi kwakhe esedininwe
kwazisa ukuthi uma uMhlomula waye khona kwakoba kubi impela kwathi
liphuma laphuma naye. Wabulawa uSikethiy UCetshwayo wayesaba kona
loku ukubulalala uMqundane ngoba ezowogeda amabutho. Seku qamuka
uDunjwa ka Ntshangane uthi usefile impela uMqundane nami ngeyyayazi
bulala manjena usezi phansa esiweni esikhulu esasi seduze nomuzi
12. ka Mqundane kwa Vuma besala. Maningi amadoda aziphonsa kulelo liwa
ngaphandle kuka Dunjwa. Amadoda amahlanu aziphonsa futhi. Kuthena
ukuba ibone loku induna yenkosi uCetshwayo yathi makuvinjwe ngasesi-
weni lamadada ayezi phansa esiweni ngoba efelwe iqawe elalali dumile
kwaZulu. uMqundane abe butho lakhe ababe ziphonsa kuthena
seliphumile kudala kwase kufunwa yena okaMathiwane usephuma usethi
ningangi bulali ngomukhonto ngiyawe saba ngizo zibulala nebala
usephuma ehlobule eqoda esiweni elandelwa yiyona impi usezi phonsa
naye esiweni akazange afe yena wasinda amabutho acamanga ukuthi
ofile.

- 13 Bathena ukufika kuCetshwayo wase uyakhala impela kakhulu wakhumbula ukuthi uyana futhi uMqundane owamu lelwa empini yabo noMbuyazi. Uyena futhi owahlabana ngempela. Pho futhi uyena obemazisa uPa Cetshwayo. No Cetshwayo uma enento imuhlpha ubeya kuyena uMqundane. Kuthiwa wazila izinsuku eziyishumi ekhaya impela esezi sola futhi ngoku bulala umfowabo amazwi ka Mqundane okugcina yilana. "Uyangi bulala wena ka baba, ungibulala ngowesi fazane wena ka baba kulungile ngobulale mfowetu." Kuthi wa washo zawo phansi izi hlangu zabo bonke kw suka esikhulu futhi isililo lapho.
- 14 uCetshwayo usethi ku Sikethe kuhle naye abulawe ngoba wa gwaza uMqundane uma esezi khalela. Usethi mina ngongi methusa okababa ngangi ngafuni ukuba makabulawe kuthena ehlezi uSikethe kwase ku thunyelwa uMphambane kanyanga nelanga umfoka nene ukuba naka yomubulala usehamba uPhambane usemufuna ehlezi endlini usemubiza ethimina noku umnyalezo wakho. Usephuma u Sekithe engaphethe lutho. Use mudumela njalo uMphambane useye emulahlaphansi uthena uma ekhala wakhala ngenduna yayo inkosi yena owenkosi belu uMqundane usethi ngenziwa ngoba kwtho owenkosi ezikhalela ngamubulala mina.
- 15 Sekuqamuka uSitheni ka Nzica usethi, "Wadla Mphambane, Mphambane kanyanga nelan Dladla lidla ngomukhonto wendlelndla, udoda wawo mhambose ntamo enganxanye ngoku phepha izi junqu udoda wawo mhambose kusa sinaye nanguyana, isela elintonga ndini, eligaqe ugamadolo aze aphucuka bengikwela kulomnyango wakwa dwala ngashabasheka. Uphungula abasindayo unomagula kanosi thethelu. Umunduze omaconu uvundisa izintaba. Sondilileka njenge zinkonjane zaso lwandle. Sihlangu nogosa ngokugodla unina umavuso. Uphunga uphunga amayesi ovele ngobana ngosizi engabonwa wahlabana kusa. Umphambane kanyongo nelanga. Usezwa futhi uCetshwayo ukuthi uMethe ka Mathiwane akafanga uthuma impi ukuyomubulala. Useshweleza u Zikali ka Mathiwane usekhipha izinkomo izilishumi usefika akazi vuma uCetshwayo usephinda futhi uZikali uthi angimazi ukuthi ubaleke wahonaphi uMethe. Usethukuthela uCetshwayo usesho ukuthi uma uZikhali ethukusa uka mathiwane kanti futhi uyena owana wa thatha untana wenkosi wephuca amanye amakhosikazi sekuzosuka impi uthi uMqundane kababa angeke afe yedwa kuhle noka Mathiwane afe naye uZikali usemukhipha sebemubulala impela phambi kwakhe izikhali.
- 16.

- K13/21 5
17. Sebe hamba nekhanda lakhe ukuyokhombisa uCetshwayo ukuthi bamubulele ngempela ukamathiwane. Ukamathiwane lona wasida okokuqala kanjena wathi uma eziphonsa eweni akaze afayena wahlala lapho laze lashona. Kwathi umaseli shonile waphuma wahamba ebeke kubo emangwaneni wahamba isonto lonke ephila ngamanzi nange zithelo za sendle. Kuthiwa ngoba waye hlobule wathatha amahlahla wabinca wona, thena uma efika kumufowabo wakhala kakhulu impela. Waye selinga isu loku mufika uZikhali kunge zwa kali kaZulu. Kodwa kwezwakala kusuke uBunda waya kukhonza kaZulu eXabene no Zi-
- 18 khali w se eyihlakoza lendaba kwa Zulu. Usethi uCetshwayo kuhle kufunwe yena uMhlomula induna ka Mqundane kanye naye uMbangwa. Usethuma yena uMphambane no Ndlela ukuthi maba hambae bayo funa khona eMangwaneni uselandula impela uZikhali sebewu thola umkhondo wabo sebe landela beshona kwelabe Suthu. Kuthena ukuba bakwele umi sebe hlangana nabe Suthu sebelwa nabo sewuku buya kwabo lapho. Kuthena umabe fika kwazulu bamutshena ukuthi ukhona lena uMhlomula. Kuthena uma ecamanga isu loku thuma impi wama besuthu. Wase ethathwa abamhlophe ukufelela kwayo indaba ka Mhlomula wasinda. Kuthena nomuzibebu esebambile akacamanga indaba ka Mhlomula. Uthena uma esebuya uMhlomula usebuya kubambe yena uZibebu.
- 19 Usethi uma ebuya useyo khonza kuye Zibebu usemamukele uZibebu. Kuthena uma abanye bekhuza umhlola ukuthi akuswelekile ukuba angemukelwa uZulu eseqephuka kabili. Kuthena uma esebuya uCetshwayo wamuhlangabeza ngempi uZibebu kuthiwa uyena uMhlomula owaye funa ukuba makabulawe uZulu. Usehlakana kabile abanye baya ngaku yena uCetshwayo abanye ngakuye uZibebu. Kuthena maku njalo uZibebu wabulala kakhulu noko wabuye walahlaphansi izikhali uZibebu kwafumanisa ukuthi uCetshwayo bamushiya nenxeba.
- 20 Akamange asabusa kade wawu use uyaf.a. / Uzibebu ka Maphitha kwa kuyinduna enkulu ka Cetshwayo yaso Banganoma umuzi omukhulu ka Cetshwayo. Uzibebu uthena ngokubona ukuthi inkosi bayibambile abamuhlophe wacamanga ukuthi ayisenaku buya lapho usethatha wonke umundlu nkulu ka Cetshwayo usewenza owakhe. Useganwa nayisi degle= godlo senkosi. Kuthena uma ezinye izinduna zikuza umhlola kwase kuvela umbango nempi. Kuthena uZibebu ngoba woyeyi nyanga futhi enemi lingo eminingi wayehlula ekazulu. Kuthiwa eyakhe yayilwa ngesi nkungu ingabonwa lomu lingo Uzibebu wawu thatha ekhabonina.

- 21 Kuthiwa kwaze kwathi umabonke sebefuna ukuvumela yena uZibebu wase uyazwakala umbiko ukuthi uCetshwayo ufikile. Usemuhlangabeza ngempi uZibebu ngokwesaba ukuthi inkosi izakumubulala ngoba sewone umndlu nkulu kuthiwa impi yahlangana emuthonjaneni yalwa noko ayehlulwa ekaCetshwayo kodwa wathola inxeba uCetshwayo umuntu owuyena aJwaza inkosi umhlomula abanye bathi noma beyi bona bashawa uvalo kwawu izikhala phansi uthena nomhlomula eyigwaza yakhuza wethuka naye. Ayabe isiphila kahle ngenaba yalelo ngxeba. No Zibebu wayesehlala ezintabeni kuthena uma isifile inkosi sekubusa uDinizulu inkosana yayo inkosi. uDinizulu usefuna umuntu awabulala uyise. Kuthena kunjalo uZibebu naye futhi uDinizulu iselwa impi.
22. Impi ka Dinizulu okoku qala yehlulwa impela kuthena naye engasazi walanda umfundisi omhlophe ukuzo khulekela impi yakhe kuthiwa wathi angafika lowo mufundisi wayekhule kela impe yagina kwamusukwana yehlulwayo ekazibebu. Uzibebu usebelaka useya kwabamhlophe eyazikhalela ukuba bameleke lele ku Dinizulu. Usebanjwa uDinizulu usewezwa esuva phesheya umhlomula wathi ngoku bona loku babaleka waqonda emangwaneni indodana yakhe umkhunjini ayivumanga ukuya emangwaneni yaya phezu komuzi nyathi yahlangana nama Swazi yase iyokhonza kuwona. umhlomula wahamba nesizwe esikhulu impela ukuya
23. emangwaneni usenziwa induna emangwaneni abantu basaka zeka nalo lonke ngendaba yendla la eyavela ngendaba yempi ka Zibebu no Dinizulu. uZibebu bekuthi lapho efike khona ashise kungosali lutho. Lempi yayilwa ebusika kungaka vunwa emasimini into eyayi dliwa kule ndlala kwaZulu amakhununu nobonqo nama khiwane. Abaningi abantu babeka eSwazi bayakhonza khona. Abanye babeka eselungwini bawela uTugela nomuzenyathi ngendaba ye mpi nendlala. Kuthiwa amambombazane ayelotsholwa ngamasimu noma ngamathanga ngoba indla yayi inkulu impela uma umuntu omunye emunike okokudliwa wayeyi thatha intombazane yakhe. Amanye antombazane ahambe ayozi ganela lapho kukhona ukudla.
24. Amantobazane amaningi awela azogana esilungwini nase Swazini ngendaba yendlala nempi Kwa Zulu. Amanye aqala ukukholwa amasela kuthiwa avuka athibe amankonyane ayelahleka emini abantu bafe ubuthaphu thaphu kuthena noma esebuyile uDinizulu akabe esavuma ukungena indaba kazibebu. Abaningi kuthena ngoku buya kuka

Mamonga wosuthu babuyela kwaZulu futhi. uZibebu usebaleka eyaku Mhlomula ukuba kuhle balwe naye futhi uDinizulu. uMhlomula use khuza umhlola akazange avume usethi ingathi siphela njena kungenxa yakhona. Usaphinda futhi. Usebaleka uZibebu ngoba ebona ukuthi ngahle amabulale uMhlomula. Usethi uma ekwela undi usehlangana nabeSuthu. Sebemuvimbela ukwedlulela phambili usebuya ephinda khona kwaZulu. Akamange esemenza lutho uDinizulu. Esvakwaloku yaboye yaphela ndlala enkulu kuthiwa kwathi ukugena kwenala izisu zbulala abantu abaningi kuthiwa abanye bantu basebefana nezilwane kwathi ngenala basinda babuye baba bahle. UDinizulu usethumela izigijimi ukubuyisa bonke ababebalekile banye baphindela abanye abamngce besa vuma uzulu wabuye wadla ngoludala ukhezo izimpi ezinkulu azimange zisa zisa vela phakathi kukazulu.

26. Mandle ka Bandeda ka Zibebu ka Maphitha.

Kuthena ukuba buye uZibebu uDinizulu wahawukela uMandle ka Bandeda. uMandle kwaku ngowendodana ka Zibebu. Kuthena kunjalo inkosi yafuna sengathi ngabe akuyena owendluka maphitha. Sekuhamba ngokuzwakala loku uMandle usebaleka kwaZulu usebeka emangwaneni. Uthena uma efika khona usethanda indodana ka Zikhali. uMakhulu kuthena kunjalo waye sethola ulanjwana uMandle usebaleka futhi kwe lase mangwaneni usephinda kwa Zulu usethi ukufika kwakhe usethandana no Zidumo ka Ndlela sekuzwakala ukuthi usekhulelwe uMandle inkosi isithukuthela isibiza zanko izintombi. uMandle usebekwa emunyango wezi nkomo usesuka uZibebu uthi uyamukhalela ngezi nkomo ezi amashumi amabili. Ukuba inkosi imuzolele inkosi ayaze yavuma uthena noma noyise enza izaba zokumu sindisa ayimange isavuma inkosi. Use bona ukuthi uZibebu uDinizulu usathukuthele usebaleke usehamba u nomuphelo nomuzi wakhe kanye naye uBandeda bangonda eSwazini lapho bafike bakhonza khona. uDinizulu usewu funa umukhondo wabo. Kuthena esalungiselela ukuba bulala akamngce esaphila kahle. Noko wake wathumela izithunywa uku obafuna eSwazini ziningi futhi izintombi ezabaleka ngokubona ukufa kuka Mandle.

28. uNoma Zilalela intombi ka Zinca naye wakhulela kuthena uma unina emubona kuthi usekhulelwe waye semutshena ukuthi kuhle abaleke kuthena ngokusasa uZilalela wabikela isoka lakhe. Ukuthi nanjena usekhulelwe p.oke usezo bulawa. uMbokodebomvu umfoka Mbambane

u-395. S. 394

K13/21

8*

28
cont.

wathi nama ngizohamba nawe kutnena ebusuku bacuka boba bili
Kuthena uma sebe wela umuzinyathi bakhonza emabunwini sebehhlala
useze uyabe lethi izilalela. Bangingi ababaleka kwaZulu ngenxe yabko.
Kuthena noma esefile uDinizulu abangingi ababe besaya kwaZulu.
Abanye njalo baphindela sebehamba nemizi yabo uSolomona wa bahomosa
kubona.

END. 394.